

Розділ 2.

Актуальні проблеми сучасної української етнології.

Ірина Телегуз

Проблеми українського державотворення та націотворення в працях Микити Шаповала (до 130-річчя з дня народження).

У статті розкриваються погляди М. Шаповала на проблеми українського державотворення та націотворення у першій третині ХХ ст., особлива увага приділена питанню писемності, урбанізації, структури українського суспільства в цілому.

Ключові слова: *нація, держава, українське суспільство, урбанізація, освіта.*

В статье раскрываются взгляды М. Шаповала на украинские особенности создания государства и создания нации в первой трети ХХ в., особое внимание уделено вопросу письменности, урбанизации, структуры украинского общества в целом.

Ключевые слова: *нация, государство, украинское общество, урбанизация, образование.*

In the article reveal views M. Shapoval on creating features of the ukrainian state and creation of the first nation in the third of the twentieth century., particular attention is given to the issue of literacy, urbanization, features of the ukrainian society as a whole.

Keywords: *nation, state, Ukrainian society, urbanization, education.*

Події Першої світової війни прискорили розпад імперій, які існували на європейському континенті і водночас сприяли появі окремих національних держав. Намагання українців вибороти свою державу закінчилися тим, що українські землі не вдалося зібрати воедино. На політичній карті з'явилася Радянська Україна, а решта українських земель опинилися під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини. Ці події наштовхнули українських громадсько-політичних діячів того часу звернутися до переосмислення питання українського державотворення і сприяли науковому переосмисленню вищезгаданих процесів.

Яскравим прикладом у цьому напрямку є діяльність видатного політичного та громадського діяча Микити Шаповала.

Сучасна українська історіографія нараховує низку праць, присвячених різним аспектам суспільно-політичної діяльності М. Шаповала, зокрема, Н. Миронець, О. Чумаченко, Д. Курас та ін. [2; 4; 3]. Його вважають одним із фундаторів вітчизняної соціології. І саме в цій царині його наукові розвідки є дуже цікавими для істориків, оскільки стосуються такої актуальної на сьогодні теми, як формування сучасної української нації.

Проблеми етнонаціонального розвитку України стали одним із пріоритетних напрямів його наукових розробок в часи еміграції. Переосмислюючи невдачі українських визвольних змагань 1917 – 1920 рр. М. Шаповал, як безпосередній учасник тих подій, прагнув з'ясувати наукову істину в цьому питанні – розкрити соціальний зміст поняття «нація», виділити основні моменти українського націогенезу у взаємозв'язку з державотворенням. Він зазначав, що недостатня сконсолідованість української нації, низький рівень національної свідомості, обумовлений соціальною структурою населення України, були одними із визначальних причин, що визначили падіння української держави в 1917 – 1920 рр. Зрештою, він приходив до усвідомлення того, що українського суспільства перед революцією не було, а було тільки «суспільство на Україні», яке складалося з різнонаціональних елементів таким чином, що головні соціальні функції в системі поділу праці виконували чужі групи, ворожі самій природі української спільноти [8, с. 36.].

Науковці, які сьогодні займаються питанням творення націй вважають, що увесь загальний процес модерного націотворення означає шлях перетворення «аграрного, малограмотного і маломобільного суспільства на індустріальне, освічене і мобільне, з широкими політичними правами та економічною свободою для всіх його членів, а не лише для верхівки» [1, с. 14]. На всі ці чинники, які змінювали суспільство, звертав увагу і М. Шаповал під час роботи в Українському соціологічному інституті у Празі. Ґрунтовний аналіз структури

українського суспільства став одним із визначальних критеріїв осмислення проблем національно-державного самовизначення України.

В наукових працях М. Шаповала можна чітко простежити таку його думку, що українці в добу революційних подій 1917 – 1920 рр. проживали переважно в селах, займалися хліборобством, маючи при цьому низький рівень національної свідомості. Соціальна структура українського суспільства була такою, що понад 90% всіх українців були зайняті хліборобською працею та видобуванням сировини. А от у промисловості, в торгівлі, органах політичної адміністрації і військовій сфері етнічні українці становили незначний відсоток [8, с. 31 – 35].

За умов існування міжнаціональної системи поділу суспільної праці, а не всередині українського етносу, продовжує автор, його роль була зведена до становища трудового класу в загальноросійському суспільстві. Така соціальна структура українського суспільства не дозволила ні створити національну державу, ні здійснити право господарської монополії на власній території. Останнє, у свою чергу, неможливе без здійснення монополії політичної і культурної. Але саме через те, що «українська нація не має в своїх руках промислу і торгівлі, транспорту і комунікацій, через те, що не веде вищої науково-культурної праці, через те витиснута з міста, через те політична влада не в її руках» [6, с.17]. Тож представники національно-свідомого українства були маловпливовими у важливих сферах життєдіяльності суспільства.

Продовжуючи досліджувати та аналізувати українське суспільство після приходу до влади більшовиків [5], розглядаючи міжнаціональне становище українського народу [7], М. Шаповал використовує переконливу статистику, зокрема показники освітнього рівня та рівня урбанізації на різних етнічних українських територіях.

Щодо рівня грамотності українського народу у першій чверті ХХ ст., то він наводить такі дані [7, с. 16]:

Кількість неписьменного населення на різних етнічних українських землях

Етнічні українські території	Рік	Кількість неписьменних, %
УРСР	1926	58,40

Кубань	1923	67,56
Галичина	1910	близько 60,00
Буковина	1910	близько 70,00
Волинь	1921	82,10
Підкарпаття	1921	65,67

Низький рівень освіченості українців був на всіх етнічних українських територіях, що перебували в складі СРСР, так і в складі інших європейських держав. Закономірним явищем була низька грамотність населення у сільській місцевості, де зосереджувалась майже вся українська етнічна народність.

Проблема освіченості народу також тісно пов'язана з таким фактором формування модерної нації, як урбанізація. Щоб бути міським жителем, потрібно було мати відповідний рівень грамотності. Натуральне сільське господарювання і примітивний побут селян на той час не потребували щоденного застосування на практиці навіть елементарної грамоти. Весь необхідний досвід передавався із покоління в покоління усно. Жителі сільської місцевості мали вищі показники неписьменності. Етнічні українці проживали переважно в селі – такою була реальна картина у 1920 – 1930 роках. Шлях до модерної національної спільноти полягав через зменшення різниці між містом і селом, що переважно шляхом підвищення освітнього рівня. Низький рівень урбанізації корінного етносу визначав і відповідний вплив його на суспільно-політичне життя.

Що характерно, підхід М. Шаповала до проблеми українського державотворення та націотворення ґрунтується на одночасному порівнянні різних статистичних даних по всіх українських етнічних територіях, в той час коли вони не були в складі однієї держави. Напевно, це свідчить хоча б про те, що у свідомості самого дослідника Українська держава обов'язково мала б існувати, об'єднуючи всі етнічні території. І це було лише справою часу, коли й у свідомості всіх українців також буде панувати така ідея.

Національний склад певною мірою відтворював ті особливості розвитку політичної національної спільноти, які доводилося вирішувати в освітній і, загалом, у суспільно-політичній сфері життя. Важливими для цього часу будуть

дані, що наводить М. Шаповал, порівнюючи національний склад населення УРСР, Польщі, Чехословаччини, де проживали етнічні українці [7, с. 14]:

Національний склад населення УРСР, Польщі, Підкарпатської Русі

Національ- ність	УРСР		Польща		Підкарпатська Русь	
	міста	села	міста	села	міста	села
Українці	10,9	89,1	5,9	94,1	4,3	95,7
Росіяни	50,2	49,8	40,6	59,4	–	–
Поляки	20,7	79,3	23,5	76,5	–	–
Євреї	77,4	22,6	80,0	20,0	22,8	77,2
Греки	10,3	89,7	–	–	–	–
Німці	8,7	91,3	26,8	73,2	12,7	87,3
Румуни	4,4	95,6	–	–	–	–
Болгари	3,9	96,1	–	–	–	–
Чехи	–	–	–	–	38,3	61,7
Угорці	–	–	–	–	21,4	78,5

Отже, наведені дані свідчать, що у містах відсоток українців був значно нижчим, ніж відповідний відсоток найбільш чисельних національних меншин. До того ж така ситуація була типовою для українців етнічних територій, які перебували під владою різних держав. Проаналізувавши наведені вище дані, можемо зробити висновок, що корінна національність Радянської України, Польщі, меншою мірою Чехословаччини, але все ж таки залишалась селянською.

Національний склад міст підрадянської України у порівнянні з тими містами, що перебували під владою Польщі і Чехословаччини, виглядав так [7, с. 17]:

Національний склад міст українських етнічних територій

Місто	Рік	Українців
Київ (УРСР)	1926	42,0%
Харків (УРСР)	1926	38,4%
Катеринослав (УРСР)	1926	36,0%
Львів (Галичина)	1921	19,1%
Луцьк (Волинь)	1921	8,5%
Берестя (Полісся)	1921	5,6%
Чернівці (Буковина)	1914	17,8%
Ужгород (Підкарпаття)	1921	13,1%

Як бачимо, рівень урбанізації етнічних українців у Радянській Україні в роки українізації значно покращився, порівняно з іншими українськими територіями. Саме місто М. Шаповал вважав основним націотворчим середовищем. А низькі показники грамотності та рівня урбанізації українців все ще підтверджували тезу про не сформованість української нації в зазначений період, хоча вже й відбулися зміни в національній свідомості українців в часи революції 1917 – 1920 рр.

Український народ поставив завдання створити свою державу, своє окреме суспільство, але він не мав сил для захисту і ведення головних соціальних функцій. Меншість (іноетнічна – І.О.) справляється зі своїм завданням, а українська етнографічна більшість не справилась. Такий факт. Такий закон соціальної структури і поділу праці, приходиться до висновку М. Шаповал [8, с. 42].

Отже, усвідомлюючи не сформованість української нації, нерішучість української еліти, потреба революції свідомості українців в роки революції 1917 – 20 рр. Микита Шаповал ставить ці завдання на майбутнє, вважає що українці мають самі будувати суспільство, націю. А всі відродження, на його думку, мають бути організовані, оскільки без організованої підготовки такі зусилля будуть пропадати марно.

Література

1. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 2000. – 360 с.
2. Миронець Н. Микита Шаповал про національне відродження та державність //Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 125-річчя від дня народження, 5 квітня 2007 року. – Донецьк, Донецький вісник Наукового товариства імені Шевченка. Т.19 – Донецьк, 2007. – С. 50 – 61.
3. Курас Д.І. Суспільно-політичні погляди М.Шаповала: становлення, еволюція, втілення в історичних концепціях: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.06 / Київ. славіст. ун-т. — К., 2007. — 21 с.
4. Чумаченко О.А. Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала. Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2002. — 20 с.
5. Шаповал М. Большевизм і Україна. – Прага: Вільна спілка, 1926. – 60 с.
6. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1927. – 324 с.,
7. Шаповал М. Міжнаціональне становище українського народу. – Прага, 1934. – 111 с.
8. Шаповал М. Соціологія українського відродження. – К., 1994. – 45 с.